

TARAMA SÖZLÜĞÜNDE GEÇEN KÜÇÜK / KÜÇÜLTME ANLAMINDAKİ KELİMELER

The Words Meaning Small/ Lessen that Take Place in the Scan Dictionary

Bahtiyar BAŞI¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahtiyar.bahsi@inonu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4450-8351.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 06.09.2024

Kabul/Accepted: 21.10.2024

DOI: 10.20322/littera.1544544

Anahtar Kelimeler

Dil, tarama sözlüğü, küçültme, küçük anlamındaki sözcükler.

ÖZ

Bir dilin zenginliğini gösteren en önemli unsurlardan biri, belirli bir kavrama dair çok sayıda eş anlamlı sözcük ve deyim barındırmasıdır. Bu çeşitlilik, dilin yapısal özelliklerinin yanı sıra tarihsel gelişimi, kültürel etkileşimler ve coğrafi farklılıklar gibi etkenlerden de kaynaklanır. Türkçe, bu bağlamda ifade olanakları bakımından son derece zengin bir dil olup aynı kavramı farklı şekillerde ifade edebilecek pek çok eş anlamlı sözcük ve deyim sahibidir. Dilin bu zenginliğini kayda geçiren ve gelecek nesillere aktaran en önemli araçlardan biri ise sözlüklere dir. Türkçenin Anadolu'daki tarihsel gelişimini söz varlığı açısından belgelendiren önemli kaynaklardan biri de Tarama Sözlüğü'dür. Bu çalışma, dilimizin zengin söz varlığını ve bu dağarcığın zaman içindeki evrimini gözler önüne sermeyi amaçlar. Tarama Sözlüğü, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda kullanılan sözcükleri bir araya getirerek Türk dilinin tarihsel derinliğini ortaya koyar. Bu çalışmada, Tarama Sözlüğü'nün tüm ciltleri küçük ve küçültme anlamındaki sözcükleri tespit etmek amacıyla tasnif edilmiştir. Tespit edilen bu sözcükler anlam bilimsel (semantik) ve biçim bilimsel (morfolojik) açıdan incelenerek tasnif edilmiştir. Sözcükler, anlamları ve aldıkları ekler göz önünde bulundurularak gruplandırılmıştır. Araştırma sonucunda, Türkçede küçük ve küçültme anlamı taşıyan 115 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin çoğunluğu "+cIK/ +cUK, +cAK, +rAK, -tl/-tU /-(l) ntl/-(U)ntU, +cAğız / cğAz, +(X)K, + CA" gibi eklerle oluşturulmuştur. Küçük ya da küçültme anlamını ifade eden bu ekler arasında, en yaygın kullanılan ekin "+cIK/+cUK" olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

Keywords

Language, scan dictionary, reduction, reduction affixes.

One of the most important elements indicating the richness of a language is the large number of synonyms and idioms for a given concept. This diversity arises from factors such as historical development, cultural interactions and geographical differences as well as the structural features of the language. In this context, Turkish is an extremely rich language in terms of expressive possibilities and has many synonyms and idioms that can express the same concept in different ways. One of the most important tools that record this richness of the language and transfer it to future generations is dictionaries. One of the important sources documenting the historical development of Turkish in Anatolia in terms of vocabulary is the Tarama Dictionary. This study aims to reveal the rich vocabulary of our language and the evolution of this vocabulary over time. The Tarama Dictionary reveals the historical depth of the Turkish language by bringing together words used in different periods and geographies. In this study, all volumes of the Tarama Dictionary were classified in order to identify words with the meaning of small and diminutive. These words were analyzed and classified in terms of semantics and morphology. The words were grouped according to their meanings and the suffixes they received. As a result of the research, 115 words with the meaning of small and diminutive in Turkish were identified. The majority of these words were formed with suffixes such as "+cIK/ +cUK, +cAK, +rAK, -tl/-tU /-(l) ntl/-(U)ntU, +cAğız /

clğAz, +(X)K, + CA".Among these suffixes expressing the meaning of small or diminutive, the most commonly used suffix is "+cIK/+cUK".

Atıf/Citation: Bahtiyar, B. (2024), "Tarama Sözlüğünde Geçen Küçük / Küçültme Anlamındaki Kelimeler", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 10/4, 466-476.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Bahtiyar BAHŞİ, bahtiyar.bahsi@inonu.edu.tr

GİRİŞ

Bir toplumun sahip olduğu söz varlığı, o toplumun kültürel ve manevi değerlerini, dünyaya bakış açısını ve tarihsel gelişimini yansıtır. Bir toplumun söz varlığındaki işlevi ve ifade gücü, o toplumun çeşitli alanlarda ilerlemesine önemli katkılar sağlar. Söz varlığının önemini kavrayıp bunu zenginleştiren bir millet, aynı zamanda bu kültürel mirasın içinde kendi geleceğini güvence altına alacaktır.

Söz varlığı araştırmaları, bir dilin sahip olduğu söz varlığının genişliğini ve derinliğini ortaya çıkarmayı, dilin zenginliğini göstermeyi amaçlar. Ayrıca bu araştırmalar, söz varlığının incelenmesi, bir dilin tarihsel gelişimine ve kültürel etkileşimlerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Aksan (2000: 15) "sözvarlığının sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar- ya da dilbilimdekiterimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesintisi olarak düşünülmesi gerektiğini" ifade eder. Korkmaz (1992), söz varlığını "bir dilde bulunan tüm kelimeler ve bir bireyin ya da toplumun kelime dağarcığında yer alan sözcüklerin toplamı" olarak, Karadağ (2019) ise "dilün tüm kurallarıyla birlikte toplumsal hafıza olarak kuşaklar arasında aktarılması" şeklinde tanımlar. Baş ve Karadağ (2012), söz varlığını "bir dili oluşturan kelimeler, ikilemeler, deyimler ve atasözleri gibi çeşitli öğelerin genel adı" olarak belirtir.

Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine kapsamlı bir şekilde ışık tutmakta ve yüzyıllar boyunca oluşan ses, yapı, dilbilgisi ve anlam değişikliklerini yansıtarak hangi dillerin etkisiyle ne tür değişimlerin meydana geldiğini göstermektedir. (Aksan, 2000). Bir ulus hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan bir birey, sadece o ulusun söz varlığını inceleyerek toplumun yaşam şartları, gelişimi, hangi milletlerle etkileşimde bulunduğu, hangi kavramları benimsediği, tarihî, dili ve kültürü hakkında pek çok bilgiyi edinebilir. Bu çalışmalar, dilin ifade çeşitliliğini, eklerin zamanla ses veya işlev değişikliklerini, bazı eklerin kaybolmasını, belirli tarihsel dönemlerin izlerinin tespitini ve sözcüklerin en eski formlarının ortaya çıkarılmasını da amaçlamaktadır. Söz varlığı çalışmalarında, dillerin zaman içinde nasıl şekillendiği, anlam, ses ve biçim özelliklerinin nasıl değiştiği ve hangi dillerle etkileşimde bulunduğu tespit edilebilir. Kısacası, bir dile ait söz varlığı araştırmaları o dile ait filoloji çalışmalarının temelini oluşturmaktadır.

Her millet, dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca şekillendirirken, tıpkı bir nehir gibi geçtiği her bölgeden bazı unsurları alarak konuşma ve yazı dilini zenginleştirir; bu açıdan bakıldığında her milletin dili, tarih boyunca yaşadıklarının bir özetidir ve dil bu şekilde değerlendirildiğinde anlam kazanır (Kaplan, 1986:140).

Türkçe ile komşu diller arasında geniş bir sözcük alışverişi gerçekleşmiş ve bu etkileşim Türkçenin ifade gücünü ve söz varlığını önemli ölçüde artırmıştır. Türkçe, geniş söz varlığına sahip olmasının yanı sıra birçok ince anlam ayrımını barındıran eş anlamlı sözcükleri ve deyimleri, atasözleri içeren zengin bir dildir. Türkçe günlük konuşma dilinden edebi eserlerde kullanılan ifade diline kadar zengin bir kullanım alanına sahiptir. Sözcüklerin kökleri ve türevleri dilin yapısal zenginliği ve yaratıcılığının işlevsel bir şekilde kullanılmasına da olanak tanır. Bu özellik, Türkçenin her dönemde yeni kavramlar üretme ve eski değerleri yaşatma kapasitesini de artırır.

Dillerin söz varlığını barındıran en önemli yazılı kaynakların başında sözlükler gelir. Sözlükler, bir dilin söz varlığını, sözcüklerin anlamlarını, kullanımlarını ve kökenlerini sistematik bir şekilde sunarak dil öğrenimi ve öğretiminde vazgeçilmez kaynaklardır. Ayrıca, sözlükler kültürel mirasın korunmasında, sözcüklerin tarihsel gelişiminin izlenmesinde ve dilin zenginliğinin belgelenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda sözlükler, dilin geçmişten bugüne kadar olan evrimini içermekte ve yeni nesillere aktarılan kültürel ve dilsel değerlerin korunmasına yardımcı olur. Tarama Sözlüğü de Türkçenin Anadolu coğrafyasındaki tarihî seyrini söz varlığı bakımından tanıklı bir şekilde göstermesi yönüyle Türk dilinin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu sözlüğün hazırlanma amacı Cumhuriyetin ilk yıllarında, eski metinleri tarayarak Türkçe söz varlığını derlemek ve dilin yabancı kökenli sözcüklerden arındırılarak dilin eski gücüne kavuşmasını sağlamaktır (Ay, 2017). Türkoloji alanının sayılı temel eserlerinden olan Tarama sözlüğü; tek dilli, alfabetik sıraya göre hazırlanmış, tarihî ve tanıklı bir sözlüktür (Arılı, 2022). Tarama Sözlüğü, 1943-1957 yılları arasında yayınlanmış ve 13. yüzyıldan günümüze kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış 227 eserin incelenmesiyle oluşturulmuş Türkçe sözlerin sözlüğüdür (Borazan, 2019). Sözlük, Türk diline katkı sağlamak amacıyla hazırlanmış olmasına rağmen bazı sorunlar barındırmaktadır. Bu sorunları gidermek amacıyla yeni bir çalışma başlatılmıştır. Önceki 160 esere ek olarak 67 eser daha taranarak toplamda 227 eser oluşturulmuştur. Bu eserler, A'dan Z'ye sıralanmış ve çeşitli dil uzmanları tarafından incelenmiştir. Ayrıca önceki dört ciltlik çalışmada yer almayan transkripsiyon işaretleri, bu yeni çalışmada kullanılmıştır. Önceki çalışmadan farklı olarak bu çalışmada kaynak eserin sayfa numaraları eklenmiştir. 1963-1977 yılları arasında sözlük, ilk 6 cilt olarak yayımlanmış, 7. cilt ekler ve 8. cilt ise dizin olarak sunulmuştur. Ardından 1983 yılında 1 ciltlik "Yeni Tarama Sözlüğü" yayımlanmıştır (Dilçin,2013: 7).

Bu çalışmada Tarama Sözlüğünde geçen küçük ve küçültme anlamındaki sözcükler tespit edilmeye çalışılarak dilimizin zenginliği gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bir dilin zenginliğini gösteren en önemli unsur, bir kavramı ifade etmek için çok küçük anlam farklılıklarıyla ayrılan ve eş anlamlı olarak kabul edilen sözcükler ve deyimlerin sayısının fazla olmasıdır (Aksan, 2005:79).

Küçültme sözcüğü TDK Türkçe Sözlükte (2005:1278) "küçültmek işi, tasgir; bir şeyin küçüğünü gösteren söz biçimi", küçültmeli ad sözcüğü Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğünde (2017: 180) "üzerine küçültme eklerinden birini alarak daha çok sevgi ve acıma, azlık ve küçüklük ifade eden ad ve ad soylu kelime" olarak tanımlanmıştır. Koç (1992:184), Dilbilgisi Terimleri Sözlüğünde küçültme ekinin, ad ve ad görevli sözcüklere küçüklük, azlık, sevgi, acıma vb. anlamı katan ekler olduğunu açıklar ve -ça (-ce), -cık (-cik, -cuk, -cük), -cağız (-ceğiz), -ımsı (-imsi, -umsu, -ümsü), imtrak (-imtrak, -umtrak, -ümtrak) eklerini örnek olarak gösterir. Ediskun (1992: 109) bir ismin

anlatmak istediği varlık “küçültülmek, azaltılmak, küçümsenmek” istenirse o isme -ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna göre “- Cık, -cAğız” ve seyrek kullanılmakla birlikte “-cEk” eklerinden birinin getirildiğini belirtir.

Gencan (1979: 153) ise bir varlığın küçük olduğunu anlatmak için adın önüne küçük, ufak... gibi niteleyici sözcüklerin getirildiğini ya da -cik, -ceğiz eklerinin adlara eklenerek küçüklük anlamının sağlandığını ifade eder. Korkmaz (2007:250) adlarda küçültmenin +cAk, +Cık / +Cuk ekleriyle yapıldığını ifade eder.

Hacıeminoğlu (1997: 39), Türkçenin sondan eklemeli yapısı sayesinde sözcüklerin türetildiğini ve bu süreçte kullanılan eklerden bazılarının küçültme eki olduğunu belirtir. Mıandob (2018:215) Türk dilinde kullanılan küçültme eklerinin, isimlere küçültme, azaltma veya küçümsenme anlamıyla beraber yerine göre acıma, sevme anlamlarını kazandırdıklarını belirtir. Banguoğlu (1974:156), Türkçede bir nesneyi küçültmek, azaltmak veya küçük göstermek istendiğinde küçültme eklerinden birinin kullanıldığını belirtir.

Türkçe, ifade çeşitliliği bakımından zengin bir dildir. Özellikle dilimizde bulunan küçültme anlamı taşıyan sözcüklerin sayıca fazla olması bunun göstergelerinden biridir. Bu amaçla yapılan çalışmada Tarama Sözlüğünün tüm ciltlerindeki küçük ve küçültme anlamındaki sözcükler tespit edilmiştir. Çalışma evreni olarak seçilen Tarama Sözlüğünün Türk Dil Kurumu tarafından 2019 yılında yapılan baskısı esas alınmıştır. Tarama yöntemiyle tespit edilen sözcükler cilt ve sayfa numaralarıyla çalışmaya dahil edilmiştir. Ekler ve dizin bölümünü oluşturan diğer iki cilt incelenmemiştir. Bu çalışmadaki amaç Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanılan küçük ve küçültme anlamındaki sözcükleri tespit etmektir.

Alan yazınında küçültme konusu üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur. Aslankılıç (2018) yüksek lisans tezinde Türkiye’de halk ağzından Derleme Sözlüğü’nde geçen küçük/küçültme anlamındaki kelimeleri tespit etmiştir. Mıandob (2018) ise çalışmasında Türk dilinde küçültme kavramı ve küçültme eklerini incelemiştir. Ayrıca araştırmacı Eski Türkçeden yola çıkarak Modern Oğuz Lehçelerinde yer alan küçültme eklerini karşılaştırmalı olarak örneklerle açıklayarak izah etmiştir.

BULGULAR

1. Anlam Bilimsel (Semantik) Açıdan Küçültme İfade Eden Birimler

1.1. Anlamında “Ufak” Göstergesi Bulunan Birimler

Anlamında “ufak, ufakça, ufacık, ufalma/ufalmak, ufaltma/ufaltmak” sözcükler kullanıldığı tespit edilen örnekler şunlardır:

Arpa arpa: zerre zerre, ufak ufak, ince ince (C:1, 226), bölücek: ufak bir bölük (C:1, 665), gücücek: ufacık, pek küçük (C:3, 1840), dernecük: ufak ölçüde dernek, düğün, dernekçik (C:2, 1113), helik (helük, halik): ufak taş parçası (C:3, 1909), kepek: ufak demir çivi (C:4, 2440), kuşüzümü: çekirdeksiz ufak üzüm (C:4, 2754), para ve pura (para pura): ufak tefek, parça parça (C:5, 3179), tenbelit (tenbelet): ufak tefek eşya, küçük yük (C:5, 3791),

uşak: ufak, küçük (C:6, 3995), uşak devşek (uşak döşek): ufak tefek (C:6, 3997), uvağırak (uvakrak): daha küçük, pek ufak (C:6, 4013), uvak devek: ufak tefek (C:6, 4014).

1.2. Anlamında “Küçük” Göstergesi Bulunan Birimler

Anlamında “küçük, küçükçe küçücük, küçülme/küçülme, küçültme/küçültme” sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen örnekler şunlardır:

ak mantar: beyaz küçük bir çeşit mantar (C:1, 74), alçağrak: küçücük, aşağı dereceli (C:1, 91), bakracik: küçük bakraç (C:1, 385), beğ: küçük devlet başkanı (C:1, 479), beğlik: küçük devlet başkanlığı (C:1, 483), cingil: küçük bakraç (C:2, 775), civcür: küçük tulum (C:2, 776), çağıl: çakıl, küçük taş parçaları (C:2, 787), çekerek: az, küçük (C:2, 848), çıkı: çikin, küçük bohça (C:2, 892), çiğirdik: ağacın küçük körpe ince dalları (C:2, 913), çingil: küçük üzüm salkımı (C:2, 923), çirtik: küçük üzüm salkımı (C:2, 925), depecük: küçük tepe, tepecik (C:2, 1087), deplek: küçük davul, dümbelek, darbuka (C:2, 1092), diğür: küçük tulum, tulumcuk (C:2, 1141), düvülcük: küçük bulgur tanesi (C:2, 1362), el kayası: el ile atılan küçük taş, el taşı (C:2, 1442), el tarağı: küçük tarak (C:2, 1447), ercügez: küçük erkek çocuk (C:2, 1489), ercecük: küçük erkek, delikanlı (C:2, 1501), eşecik: küçük eşek, eşekçik (C:2, 1544), farda: küçük kilim (C:2, 1602), furtuna yelkeni: küçük yelken (C:2, 1609), göte küstü: bele kadar olan kısa kürk (C:3, 1785), güccük: küçük (C:3, 1836), gükçük: küçük (C:3, 1852), helkeçük: küçük bakraç (C:3, 1910), hereni: küçük kazan (C:3, 1913), ırgadlıcak: küçük ırgadlık işi (C:3, 1959), ırmacuk: küçük ırmak (C:3, 1969), kaburcak (kaburcuk, kapurçak): küçük mis kutusu (C:4, 2148), kapı kuzusu (kapu yavrusu): Büyük kapı kanadındaki küçük kapı (C:4, 2250), kara oba: küçük kara çadır (C:4, 2277), kemücek: küçük kemik (C:4, 2410), kesecük: küçük, parça, kesekçik (C:4, 2443), keverge: çan, küçük çan (C:4, 2458), kırcı: küçük taneli dolu (C:4, 2443), kırnacuk: küçük cariyeye (C:4, 2513), kıyık: küçük çuvaldız (C:4, 2529), kiçi (giçi, kici): küçük (C:4, 2550), kilindir: küçük testi, emzikli su kabı (C:4, 2550), koducak: küçük sığa (C:4, 2559), kuyrucuk: küçük kuyruk (C:4, 2760), kuluncak: küçük tay, yeni doğmuş tay (C:4, 2729), kükcük: küçük (C:4, 2766), küke: küçük ekmek (C:4, 2767), küpecik (küpcük, küpecük): kavanoz, küçük küp (C:4, 2772), küp kuzusu: küçük küp, küpecik (C:4, 2773), kürdeği: eteği ve kolları kısa mintan (C:4, 2775), nesnecik: az, küçük de olsa bir şey (C:4, 2845), met: küçük değnek, çelik (C:4, 2806), oğlancuk (oğlancık): küçük çocuk (C:4, 2929), öksüz iyeği: küçük iyeği kemiği (C:5, 3075), sındıcık: küçük makas (C:5, 3437), sıpkın: küçük süngü (C:4, 3456), sırça barmak: küçük parmak (C:5, 3459), sis: atın tüylerindeki küçük alaca benekler (C:5, 3489), suğluk: küçük bıçak (C:5, 3570), suret darısı küçük darı, güvercinlere verilen darı (C:5, 3584), süñücek (süñücük): küçük kemik (C:5, 3622), tılar: küçük yatak, beşiğe konulan çocuk yatağı (C:5, 3798), torlak: küçük bir kuş (C:5, 3437), uşacık (uşacuğ, uşacuk): uşacık, küçük çocuk (C:6, 3993), yanlucuk: kesecik, küçük yan çantası (C:6, 4291), zenen: küçük çömlek (C:6, 4805).

1.3. Anlamında “Yavru” Göstergesi Bulunan Birimler

Anlamında “yavru” sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen örnekler şunlardır:

bala: yavru (C:1, 385), balak: manda yavrusu (C:1, 388), bortlak: deve yavrusu (C:1, 639), cura: cılız, küçük yavru (C:2, 778), cücük: civciv, kuş yavrusu (C:2, 780), cüje: civciv, yavru (C:2, 780), döl: yavru (C:2, 1229),

encek(enücek): enikçik, yavru. (C:2, 1466), enik (enük): et yiyen dört ayaklı hayvanların yavrusu, yavru (C:2, 1472), kızılkanat: kanatları henüz bitmek üzere olan kuş yavrusu (C:4, 2541), koduk (kodak): eşek yavrusu, sıpa (C:4, 2559), kulun: tay (C:4, 2727), kömüş malağı: manda yavrusu (C:4, 2693), köşek: deve yavrusu (C:4, 2703), oğlan: erkek çocuk, yavru (C:4, 2925), potuk: tavşan yavrusu (C:5, 3199), sirke: bit yavrusu (C:5, 3469), yavsu (yavsu): bit yavrusu (C:6, 4406), yavşak: bit yavrusu (C:6, 4407)

1.4. Anlamında “Fındık” Göstergesi Bulunan Birimler

Anlamında “fındık” sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen örnekler şunlardır:

bunduk: fındık, fındık kadar (C:1, 703), bunduk taşı: fiske ile atılan küçük taş (C:1, 703), fındık (fınduk): atılan kurşun tanesi (C:2, 1604)

1.5. Anlamında “Ufanti/Kırıntı” Göstergesi Bulunan Birimler

Anlamında “ufanti/kırıntı” sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen örnekler şunlardır:

Çörcüğöz: çörçöp kırıntısı (C:2, 955), eğindü (eğinti): demir ufantısı (C:2, 1394), ufanti: ufalanan şeyin kırıntıları (C:6, 3902), ufanuk: kırık, ufanmış (C:6, 3902), uvak: ufak, küçük, kırıntı (C:6, 4013), ufam ufam: zerre zerre, ufacak ufacak (C:6, 3829), uvacık (uvacuğ, uvacuk): ufacak (C:6, 4011).

1.6. Anlamında “Parmak” Göstergesi Bulunan Birimler

Anlamında “parmak” sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen örnek şunlardır:

Barmacuk: parmakçık (C:1, 402), barmakca: parmak kadar (C:1, 404), sırça barmak: serçe parmak, küçük parmak (C:5, 3459)

1.7. Anlamında “Şubat ayı” Göstergesi Bulunan Birimler

Anlamında “şubat ayı” sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen örnekler şunlardır:

Gücük: Şubat ayı (C:3, 1840)

1.8. Anlamında “Mini Mini” Göstergesi Bulunan Birimler

Anlamında “mini, minimini, minik, minicik, minnacık” sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen örnek şunlardır:

açılmadıcak: açılmamış mini mini (C, I: 10)

2. Biçim Bilgisel (Morfolojik) Açıdan Küçük/Küçültme İfade Eden Birimler

2.1. +cIK/ +cUK Eki ile Oluşanlar

Korkmaz (2007:250) adlarda küçültme ve miktarda azlık ifadelerinin + Cık / + CUk ekleriyle yapıldığını belirtir. Ergin ise (2008: 163) bu ekin Batı Türkçesinin başından itibaren görüldüğünü ve başlıca fonksiyonlarının isimden küçültme ve sevgi ifade eden isimler türetmek olduğunu ifade eder. Tespit edilen örnekler şunlardır:

cücük: civciv, kuş yavrusu (C:2, 780), derneçük: ufak ölçüde dernek, düğün, derneçik (C:2, 1113), düvülcük: küçük bulgur tanesi (C:2, 1362), bakracik: küçük bakraç (C:1, 385), barmacuk: parmakçık (C:1, 402), depecük: küçük tepe, tepecik (C:2, 1087), erkeçük: küçük erkek, delikanlı (C:2, 1501), eşecik: küçük eşek, eşekçik (C:2, 1544), helkeçük: küçük bakraç, gükçük: küçük (C:3, 1852), ırmacuk: küçük ırmak (C:3, 1969), kesecük: küçük, parça, kesekçik (C:4, 2443), kırnacuk: küçük cariye (C:4, 2513), kuyrucuk: küçük kuyruk (C:4, 2760), küpecik (küpcük, küpecük): kavanoz, küçük küp (C:4, 2772), kesecük: küçük, parça, kesekçik (C:4, 2443), nesnecik: az, küçük de olsa bir şey (C:4, 2845), oğlancuk (oğlancık): küçük çocuk (C:4, 2929), sındıcık: küçük makas (C:5, 3437), süñücek (süñücük): küçük kemik (C:5, 3622), uşacık (uşacuğ, uşacuk): uşakçık, küçük çocuk (C:6, 3993), uvacık (uvacuğ, uvacuk): ufacak (C:6, 4011), yanlucuk: kesecik, küçük yan çantası (C:6, 4291).

2.2. +rAK Eki Eki ile Oluşanlar

Eski Anadolu Türkçesinde de çokça kullanılan (yig-rek: daha iyi, görklü-rek: daha güzel), Batı Türkçesinde kullanılışı giderek azalan (ufa-raç<ufak-raç, küçü-rek <küçük-rek) ve daha çok benzerlik, gibilik anlamlarında kullanılan bir ektir (Ergin, 2008:172). Korkmaz (2007: 61) ise Eski Anadolu Türkçesinde işlek bir ek olarak ve sıfatlardan karşılaştırma sıfatları türeten bu ekin Türkiye Türkçesinde canlı işlevinin bir aşınma ve kaymaya uğramasıyla küçüldüğünü ve günümüzde neredeyse işlevsiz hâle geldiğini belirtir. Banguoğlu (2007: 198), bu ekin dilimizde, karşılaştırma anlatımını yitirdiğini sadece sıfatlarda renk ve tat sıfatlarında "oldukça" anlamında kullanıldığını ifade eder. Tespit edilen örnekler şunlardır:

uvağırak (uvakrak): daha küçük, pek ufak (C:6, 4013), alçağrak: küçücek, aşağı dereceli (C, I: 91), çekerek: az, küçük (C:2, 848)

2.3. +cAK Eki ile Oluşanlar

Korkmaz (2007: 39) +CA ekinin +ok pekiştirme ekiyle kaynaşmasından oluştuğunu ve +CAK (<çA+ok) ekinin küçültme, sevgi ve tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir ek olduğunu ifade eder. Ayrıca Korkmaz (2007: 252) adlarda küçültme ve sevgi ifadesi için +cAk ekinin de kullanıldığını bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde hayli işlek bir ek iken Türkiye Türkçesinde işlekliliğini kaybettiğini ve bugün sayılı bazı sözcüklerde kullanıldığını belirtir. Ergin ise (2008:165) “-cık, -cik, -cuk, -cük” ekinin “-cak, -cek” ekinden türediğini ve bu eklerin kullanım sahasının genişleyerek işlek küçültme eki haline geldiğini buna karşılık eski “-cak, -cek” ekinin zamanla işlekliliğini kaybettiğini ifade eder. Tespit edilen örnekler şunlardır:

ırgadlıcak: küçük ırgadlık işi (C:3, 1959), kaburcak (kaburcuk, kapurçak): küçük mis kutusu (C:4, 2148), kaburcak (kaburcuk, kapurçak): küçük mis kutusu (C:4, 2148), kemücek: küçük kemik (C:4, 2410), süñücek (süñücük): küçük kemik (C:5, 3622), encek(enücek): enikçik, yavru. (C:2, 1466), koducak: küçük sığa (C:4, 2559), kuluncak: küçük tay, yeni doğmuş tay (C:4, 2729), açılmadıca: açılmamış mini mini (C, I: 10)

2.4. +CA Eki ile Oluşanlar

Gabain (2007:43) bu ekin Eski Türkçe’de kullanıldığını belirterek şu örnekleri verir: ança “biraz, o kadar”, azrauçça “çok az”, antaça “tam o esnada, tam oarada”, azuçça “veyahut”. Türkçenin ilk yazılı belgelerinde hem

eşitlik hem de küçültme anlamı taşıyan +CA eki, dilin tarihsel gelişimi boyunca bu işlevlerini kaybederek günümüzde özellikle Türk lehçelerinde isim, sıfat ve zarf türeten bir yapım eki haline gelmiştir (Tosun, 2010: 1474). Korkmaz (1958:56) bu ekin sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan sözlere gelerek kısmi bir benzerliğin ifadesi olan küçültme sıfatlarını yaptığını belirtir. Tespit edilen örnekler şunlardır:

barmakca: parmak kadar (C:1, 404).

2.5. -tl/-tU /-(l) ntl/-(U)ntU (<-(l) n- +tl/-(U)n- +-tU) Eki ile Oluşanlar

Korkmaz (2007: 103) bu ekin işlevlerinden birini bir işin sonucu ortaya çıkan kalıntı, ürün, parça, bölüm, artık anlamı üretmek olduğunu ifade eder. Gencan (1979: 215), bu ekin önemsiz sayılan, küçümsenen varlıkların adların türetilmesinde kullanıldığını ifade eder. Tespit edilen örnekler şunlardır:

ufantı: ufalanan şeyin kırıntıları (C:6, 3902), tozuntu: bir şeyin silkilmesinden veya savrulmasından hasil olan toz (C:5, 3842).

2.6. +cAğlz / cİğAz Eki ile Oluşanlar

+cAğlz eki, +CAk ekinin yine bir pekiştirme eki olan +Az>+Iz ekiyle genişletilmesinden oluşmuş bir birleşik ektir ve adlardan, ad niteliğinde olan sözlerden küçültme, sevgi ve acıma ifadesi veren küçültme adları türetir (Korkmaz, 2007:41). Ergin (2008: 166) bu ekin -cağ/ -ceğ ile -cığaz, ciğez, -cuğaz, -cüğez'den ortaya çıktığını ve küçültme, sevgi ve zavallılık ifade ettiğini belirtir.

Eski Anadolu Türkçesi'ndeki +cUGAz eki için Gülsevin (1995:127) "küçültmelik" eki ifadesini kullanmış ve şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Bergamalı Kadri, ism-i tasgir başlığı altında +cUGAz ve +cUK eklerini verir. "k" ile biten kelimelerin Bergamalı Kadri, aslında bu iki ekin aynı ek olduğunu söyler. +cUK eki çok hecelilerde tasgir yapmakta, +cUGAz ise tek hecelilere eklenmektedir. Bergamalı Kadri'nin verdiği kural, eklerin Eski Anadolu Türkçesi'ndeki metinlerinde tespit edebileceğimiz örneklerinde de geçerlidir: evcügez, gözcügez, kılıcugaz, kızcugaz, kurtcugaz, toncugaz".

Tespit edilen örnekler şunlardır:

çörcügez: çörçöp kırıntısı (C:2, 955), ercügez: küçük erkek çocuk (C:2, 1489).

2.7. + (X)K Eki ile Oluşanlar

Mıandob (2018:216), bu ekin Eski Türkçe'den beri küçültme ve sevgi anlamında kullanıldığını ve küçültme eklerinin bu ekten türediğini belirtir. Tespit edilen örnekler şunlardır:

ufanuk: kırık, ufanmış (C:6, 3902), kıyık: küçük çuvaldız (C:4, 2529).

3. İkileme Sonucunda Oluşmuş ve Küçük/Küçültme Anlamı Taşıyan İfadeler

Arpa arpa: zerre zerre, ufak ufak, ince ince (C:1, 226), para ve pura (para pura): ufak tefek, parça parça (C:5, 3179), uşak devşek (uşak döşek): ufak tefek (C:6, 3997), uvak devek: ufak tefek (C:6, 4014), ufam ufam: zerre zerre, ufacık ufacık (C:6, 3829).

SONUÇ

Çalışmada Tarama Sözlüğünde geçen küçük ve küçültme anlamındaki sözcükleri tespit etmek amaçlanmıştır. Bu çalışmada Tarama Sözlüğünün seçilme amacı özellikle bu sözcüklerin kullanımını yazılı eserlerde tespit edebilmektir. Bu amaçla Tarama Sözlüğünün tüm ciltleri taranmış ve yapılan tarama sonucunda 115 sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen bu sözcükler anlam bilimsel (semantik) ve biçim bilimsel (morfolojik) açıdan incelenerek tasnif edilmiştir. Ayrıca küçültme ekleri ve ilgili kavramlar, her birinin kullanıldığı anlam ve yöre bilgileriyle birlikte düzenlenmiş ve bu şekilde sınıflandırma yapılmıştır. Küçültme eki ve kavram alanlarında, yaygın olarak bilinen *küçük*, *ufak*, *az*, *minik* gibi terimlerin yanı sıra, farklı ekler ve kavramlarla da tanımlama yapıldığı tespit edilmiştir.

Tarama Sözlüğünde tespit edilen sözcüklerde, “Karşılığında /Anlamında ‘Küçük’ Göstergesi Bulunan Birimler” de 65, “Karşılığında /Anlamında ‘Yavru’ Göstergesi Bulunan Birimler” 18, “Karşılığında /Anlamında ‘Ufak’ Göstergesi Bulunan Birimler” de 13, “Karşılığında /Anlamında ‘Ufanti/Kırıntı’ Göstergesi Bulunan Birimler” de 8, “Karşılığında /Anlamında ‘Fındık’ Göstergesi Bulunan Birimler” de 3 “Karşılığında /Anlamında ‘Parmak’ Göstergesi Bulunan Birimler” de 3, “Karşılığında /Anlamında ‘Şubat ayı’ Göstergesi Bulunan Birimler” de 1, “Karşılığında /Anlamında ‘Mini Mini’ Göstergesi Bulunan Birimler” de 1 sözcük tespit edilmiştir.

Tespit edilen küçük/küçültme anlamları içeren sözcükler morfolojik bakımdan da incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda “+cIK/ +cUK” eki ile oluşan sözcük sayısı 22, “+cAK” eki olarak oluşan sözcük sayısı 9, “+rAK” eki olarak oluşan sözcük sayısı 3, “-tl/-tU /-(l) ntl/-(U)ntU” eki olarak oluşan sözcük sayısı 2, “+cAğlz / clğAz” eki ile oluşan sözcük sayısı 2, “+(X)K” eki ile oluşan sözcük sayısı 2, “+ CA” eki olarak oluşan sözcük sayısı 1’dir. Ayrıca araştırmada küçük/küçültme anlamı taşıyan 5 adet ikileme de tespit edilmiştir.

Tespit edilen küçük/küçültme anlamındaki sözcüklerinde “+cIK/ +cUK, +cAK, +rAK, -tl/-tU /-(l) ntl/-(U)ntU, +cAğlz / clğAz, +(X)K, + CA” ekleri kullanıldığı tespit edilmiştir. Kızılkaya (2017: 220), Türkçede küçültme eklerinin sayıca fazla olması küçültülmüş kelime formlarının da zenginliğini yansıttığını ifade eder. Yapılan çalışmada elde edilen sonuçlar bu tespiti doğrulayıcı niteliktedir.

Ayrıca, bu araştırma, dilde belirlenen küçüklük ve küçültme anlamlarının çeşitliliğinin, dış dünyadaki küçük unsurların bir yansıması olduğunu göstererek dilimizin derinliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonuçları, küçük ve küçültme anlamını ifade eden sözcüklerin varlığını kanıtlamış ve Türkçenin anlam ile anlatım bakımından zenginliğini gözler önüne sermiştir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (2000). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Doğan (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arlı, Zuhâl (2022). *Kâmûs-ı Türkî, Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlük'te Eğitim ile İlgili Söz Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Aslankılıç, Özgür (2018). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde Geçen Küçük/Küçültme Anlamındaki Kelimeler*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Ay, Didem Akyıldız (2017). "Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 56 (56): 1-22.
- Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Baş, Bayram; Karadağ, Özay (2012). "Söz Varlığı Üzerine Yurt Dışında ve Türkiye'de Yapılan Temel Araştırmalar". *Millî Eğitim*, 41(197): 81-105.
- Borazan, Şeyma (2019). "Derleme Sözlüğü ile Tarama Sözlüğü'ndeki Bitki Adlarının Karşılaştırılması". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 6(3): 1700-1768.
- Dilçin, Cem (2013). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, Muharrem (2008). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gencan, Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, Gürer (1995). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacieminoğlu, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Kaplan, Mehmet (1986). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınevi.
- Karadağ, Özay (2011). "İlköğretim Türkçe Sözlüklerinin Hazırlanmasında Temel Ölçütler". *Türklük Bilimi Araştırmaları*. (30):193-207.
- Kızılkaya, Yakup (2017). "Türk ve Arap Dilinde Küçültme (Tasğir)". *Turkish Studies*. 12(7): 215-232.
- Koç, Nurettin (1992). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Zeynep (1958). "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. (6): 41-68.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grameri Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Mıandab, N. Z. (2018). "Türk Dilinde Küçültme Kavramı ve Küçültme Ekleri: (Modern Oğuz Lehçeleri ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme)". *Türkoloji Dergisi*. 22(1): 213-237.

TDK (2009). *Tarama Sözlüğü*. I -VIII. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tosun, İbrahim (2010). "Türkiye Türkçesinde +CA Ekinin Kullanım ve Anlam Çeşitliliği". *Turkish Studies*. 5(4): 1472-1486.